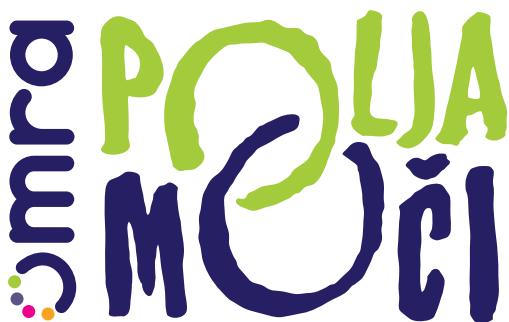

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

pmrc **POLJA**
MOČI

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

FARMING AND LIVING WELL:
WORK, RELATIONSHIPS, AND FIELDS
OF STRENGTH

Uredila: Nataša Dernovšček Hafner in Dino Manzoni

Založba ZRC

KMETOVATI IN DOBRO ŽIVETI: DELO, ODNOSI IN POLJA MOČI

Uredila: Nataša Dernovšček Hafner in Dino Manzoni

Recenzenta monografije: Mojca Zvezdana Dernovšek in Dan Podjed

Recenzentki in recenzenta prispevkov: Mojca Zvezdana Dernovšek, Dan Podjed,

Nataša Dernovšček Hafner, Dino Manzoni

Jezikovni pregled: Ana Glavina

Izdajatelj: ZRC SAZU, Družbenomedicinski inštitut

Zanju: Lilijana Šprah

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Zanjo: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Avtor naslovnice: Danilo Lah

Avtorji fotografij: Nataša Dernovšček Hafner, Danilo Lah, Blaž Lenček, Boštjan Podlogar

Oblikovanje in prelom: Sara Munda

Tisk: Present, d. o. o.

Naklada: 300

Ljubljana, oktober 2026

Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja

Publikacija je v PDF-različici dostopna tudi na spletni strani:

<https://www.omra.si/poljamoci>

Delo je zaščiteno z mednarodno licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji):

<https://doi.org/10.3986/9789610511793>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID 293022467

ISBN 978-961-05-1178-6

E-knjiga

COBISS.SI-ID 292896259

ISBN 978-961-05-1179-3 (PDF)

KAZALO

KNJIGI NA POT

DOBRO POČUTJE LJUDI, KI KMETUJEJO: DELO, ODNOSI IN MOŽNOSTI DELOVANJA

Dino Manzoni in Nataša Dernovšček Hafner

3

PREDGOVOR

MOČ NI V TEM, DA VSE NOSIMO SAMI: od projekta neMOČ podeželja do PoljMoči

Andreja Grobiša in Doris Letina

11

NEVIDNO BREME KMETOVANJA: OCENA PSIHOSOCIALNIH TVEGANJ IN NJIHOVEGA VPLIVA NA DOŽIVLJANJE PREKOMERNEGA STRESA S POMOČJO ORODJA OPSA / The invisible burden of farming: an OPSA-based assessment of psychosocial risks and their impact on excessive stress

Lilijana Šprah

17

POČUTJE V PRIMEŽU DELA IN DRUŽINE: VPOGLED V OKOLIŠČINE SLABEGA POČUTJA NA DRUŽINSKIH KMETIJAH V SLOVENIJI / Well-being caught between work and family: insight into the circumstances of ill-being on family farms in Slovenia

Majda Černič Istenič in Duška Knežević Hočevar

49

DUŠEVNO ZDRAVJE SLOVENSКИH KMETOV SKOZI PRIZMO IZGORELOSTI: KVALITATIVNA ANALIZA DEJAVNIKOV STISK IN VIROV POMOČI / The mental health of Slovenian farmers through the lens of burnout: a qualitative analysis of stressors and sources of support

Nataša Dernovšček Hafner

71

PROTISLOVJA DIGITALIZACIJE KMETIJSTVA: PLATFORMIZACIJA, STRUKTURNI TEHNOSTRES IN VPRAŠANJE AVTONOMIJE / Contradictions of agricultural digitalisation: platformisation, structural technostress, and the question of autonomy

Dino Manzoni

99

FARMING WOMEN AND THE RELATIONALITY OF DROUGHT AND DISTRESS

Lia Bryant

121

KMETICE IN POVEZANOST MED SUŠO IN STISKO

slovenski prevod / Slovenian translation

Lia Bryant

141

KMETIJSTVO, MIGRACIJE IN DUŠEVNO ZDRAVJE / Agriculture, migration, and mental health

Tisa Kučan Lah in Sanja Cukut Krilić

161

PISMENOST O DUŠEVNEM ZDRAVJU V SLOVENIJI: VLOGA SOCIODEMOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI / Mental health literacy in Slovenia: the role of sociodemographic factors Adela Černigoj in Lilijana Šprah	183
ZGODNJE PREPOZNAVANJE OSAMLJENOSTI PRI LJUDEH, KI KMETUJEJO / Early recognition of loneliness among people who farm Barbara Vogrinec Švigelj in Dino Manzoni	199
DUŠEVNO ZDRAVJE LJUDI, KI KMETUJEJO: OVIRE PRI ISKANJU POMOČI IN VAROVALNI DEJAVNIKI / Mental health of people engaged in farming: barriers to help-seeking and protective factors Sanja Cukut Krilič in Tisa Kučan Lah	213
VLOGA OBČANSKE ZNANOSTI PRI VAROVANJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA KMEČKE POPULACIJE / The role of citizen science in protecting the mental health of the farming population Nuša Kovačević Tojnko, Maruša Gorišek, Tatjana Rožič	235
ZAKAJ SODELOVANJE IZGUBI SMISEL? MORALNA EKONOMIJA TRŽNEGA POVEZOVANJA MED PRIDELOVALCI SADJA / Why does cooperation lose its meaning? The moral economy of market cooperation among fruit growers Mateja Slovenc Grasselli	257
SINTEZA POTREB IN KONCEPTUALNI OKVIR ZA NAČRTOVANJE SOCIALNE INFRASTRUKTURE ZA OSEBE Z DEMENCO NA PODEŽELJU / A synthesis of needs and a conceptual framework for planning social infrastructure for people with dementia in rural areas Nuša Kovačević Tojnko, David Bogataj, Tatjana Rožič	277
PRIPOROČILA ZA ETNOGRAFSKO OBVEŠČENE JAVNOZDRAVSTVENE EVIDENCE LJUDI, KI KMETUJEJO / Recommendations for ethnographically informed public health records of people who farm Duška Knežević Hočevar, Majda Černič Istenič, Lilijana Šprah	301

ZAKAJ SODELOVANJE IZGUBI SMISEL? MORALNA EKONOMIJA TRŽNEGA POVEZOVANJA MED PRIDELOVALCI SADJA

Why does cooperation lose its meaning? The moral economy of market cooperation among fruit growers

Mateja Slovenc Grasselli

POVZETEK

Tržno povezovanje kmetov se pogosto obravnava kot mehanizem za izboljšanje njihove konkurenčnosti in blaginje, pri čemer tako raziskovalci kot oblikovalci politik pogosto spregledajo njegove normativne razsežnosti. Prispevek raziskuje, kako ekonomski odnosi in institucije vplivajo na dobro počutje kmetov in kako moralne izkušnje, občutja in presoje oblikujejo sodelovalno kulturo kmetov. Raziskava temelji na etnografskem terenskem delu v severovzhodni Sloveniji in tematski analizi zbranega gradiva, interpretiranega skozi pristop moralne ekonomije. Ugotovitve kažejo, da odločitve kmetov glede ponovnega tržnega povezovanja niso povezane zgolj z ekonomskimi koristmi, temveč predvsem z moralnimi presojami odgovornosti, pravičnosti in (z)možnosti za dobro življenje. Prispevek izpostavlja, da je za razumevanje sodelovalne kulture med kmeti treba razumeti tudi učinke kmetijske politike, ekonomskih aktivnosti v skupnosti in verige preskrbe s hrano na dobro počutje kmetov.

Ključne besede: moralna ekonomija, dobro počutje, sodelovanje med kmeti, zadružništvo, Slovenija

Avtorica: Mateja Slovenc Grasselli

Znanstveni in strokovni naziv: asistentka z doktoratom

Inštitucija/zaposlitev, naslov: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

E-naslov: mateja.slovinc@zrc-sazu.si

ORCID iD: 0000-0002-3269-5797

https://doi.org/10.3986/9789610511793_11, CC BY-SA

ABSTRACT

Market cooperation among farmers is often seen as a way to enhance their competitiveness and wellbeing, yet researchers and policymakers frequently overlook its normative dimensions. This chapter examines how economic relations and institutions affect farmers' wellbeing, and how moral experiences, feelings, and judgements shape farmers' culture of cooperation. The research draws on ethnographic fieldwork in northeastern Slovenia and a thematic analysis of the material collected, interpreted through the lens of the moral economy approach. The findings show that farmers' decisions to re-enter the market together are not driven solely by the prospect of economic benefits, but primarily by moral judgements concerning responsibility, justice, and the possibilities of a good life. The chapter argues that understanding the culture of cooperation among farmers also requires an understanding of the effects of agricultural policy, economic activities within the community, and the food supply chain on farmers' wellbeing.

Key words: moral economy, wellbeing, cooperation among farmers, cooperative business, Slovenia

1 UVOD

Kmetijstvo se sooča s tujo konkurenco in spremenljivostjo dohodka. Opisane razmere najbolj prizadenejo male in srednje velike kmete. Raziskovalci (Candemir in sod., 2021; Höhler in Kühl, 2014; Valentinov, 2007), ki so se ukvarjali z ekonomiko kmetijskih gospodarstev, so pokazali, da lahko tržno povezovanje med kmeti v obliki zadrug, organizacij proizvajalcev in skupnih shem kakovosti izboljša njihovo konkurenčnost, omili tržna tveganja in prispeva k inovacijam in trajnostnemu razvoju podeželja. To so utemeljevali s tem, da lahko tržno povezovanje izboljša položaj kmetov v verigi preskrbe s hrano zaradi večje pogajalske moči, zmanjša transakcijske, transportne in druge stroške in olajša dostop do informacij, proizvodnih sredstev in trgov. Povezovanje naj bi preraslo tudi njegove negativne plati, kot sta dvig transakcijskih stroškov zaradi prehoda k skupinskemu delovanju ali zmanjšanje kakovostnih proizvodov na skupinski

Kratka predstavitev avtorice

Mateja Slovinc Grasselli je antropologinja in doktorica znanosti s področja ekonomike naravnih virov. Kot raziskovalka na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU redno opravlja etnografske raziskave podeželja. Proučuje sodelovalno kulturo, krajine podpore in stiske kmetov in njihovih zaupnikov. Posveča se tudi temi varnosti in zdravja pri delu v kmetijstvu.

ravni (Amblard, 2021; Candemir in sod., 2021; Colombo in Perujo-Villanueva, 2017). Podobno argumentacijo uporabljajo tudi oblikovalci politik, ki kmete k povezovanju spodbujajo z ukrepi za vzpostavitev organizacij in skupin proizvajalcev, skupno trženje, investicije in naložbe.

Glavno sporočilo ekonomističnih in političnih diskurzov je, da tržno povezovanje kmetov pozitivno vpliva na njihovo blaginjo. Številni raziskovalci (Riley in sod., 2018; Westerink in sod., 2017; Ostrom, 2007) so to problematizirali, ko so se ukvarjali z vprašanjem, zakaj skupinsko delovanje v podeželskih skupnostih ni uspešno. Razloge so našli v pomanjkanju zaupanja, različnih vrednostnih sistemih kmetov in ohranjanju asimetričnih razmerij moči med akterji v verigi preskrbe s hrano. Ob tem je Wynne-Jones (2017) poudarila, da vidiki psihičnega in telesnega počutja in čustvovanja kmetov v kontekstu recipročnih odnosov niso dovolj raziskani. Podobna raziskovalna vrzel se kaže tudi pri preučevanju normativnih razsežnosti sodelovanja. Poglavje zato naslavlja vprašanje, kako so moralne izkušnje, občutja in sodbe, povezane s tržnim povezovanjem, vplivale na dobro počutje in sodelovalno kulturo kmetov.

V središču prispevka je zgodba propadle sadjarske zadruga v severovzhodni Sloveniji, umeščena v širši zgodovinski kontekst. Empirično gradivo je bilo analizirano skozi pristop moralne ekonomije, kot sta ga utemeljila Sayer (2011, 2007 in 2000) in Narotzky (2020 in 2015). Pristop moralne ekonomije temelji na predpostavki, da ljudje živijo in doživljajo svoja življenja v okviru zapletenih procesov vrednotenja, ki vključujejo razlike v moralni, materialni in družbeni moči, v odnosu do drugih in v skladu z doživetim, pričakovanim in želenim dobrim počutjem. Ena osrednjih tez Sayerjeve (2011 in 2007) utemeljitve pristopa moralne ekonomije je, da ekonomski odnosi in institucije vplivajo na dobro in slabo počutje ljudi. Avtor poudarja, da lahko z raziskovanjem etičnih implikacij ekonomskih aktivnosti celovito razumemo vrednostni značaj vsakdanjega izkustva. To pomeni, da lahko z raziskovanjem etičnih implikacij ekonomskih aktivnosti na področju tržnega sodelovanja med kmeti razumemo, kako jih kmetje vrednotijo.

Raziskovalcev, ki uporabljajo pristop moralne ekonomije, tako ne zanima, kako delujejo ekonomski sistemi ali kaj ljudje potrebujejo za dobro počutje, ampak kakšne etične učinke imajo ekonomske institucije in odnosi (Sayer, 2000) oziroma kako ekonomske aktivnosti vplivajo na dobro počutje ljudi, na kakovost odnosov, zmožnosti uveljavljanja avtonomije, sposobnosti, potencialov in priznanja (Narotzky, 2020; Narotzky in Pusceddu, 2020). Prispevek se tako ukvarja tudi z analizo moralnih vrednotenj neuspešnih sodelovalnih praks in posledic ekonomskih aktivnosti za dobro počutje posameznikov, družin in skupnosti. S tem pokaže, zakaj kmetje možnosti tržnega sodelovanja, ki jih

promovirajo oblikovalci politik, doživljajo kot potencialno škodljive, nemogoče in nesmiselne.

2 METODA

Raziskava temelji na etnografskem delu, opravljenem v severovzhodni Sloveniji v okviru doktorskega projekta. Območje je bilo izbrano zaradi raziskovalnega interesa za razumevanje oblik, možnosti in omejitev sodelovanja med kmeti v okolju, kjer so predhodne raziskave opozarjale na šibkejšo ekonomsko in okoljsko povezovanje, hkrati pa zaznale različne neformalne oblike sodelovanja v podeželskih skupnostih (Rac in sod., 2020; Erjavec in sod., 2016).

Metodološki pristop je temeljil na fokusirani etnografiji, ki je vključevala večkratne krajše obiske terena med letoma 2018 in 2023. Obdobje intenzivnejšega opazovanja z udeležbo je potekalo med septembrom 2019 in marcem 2020. Prve kontakte udeležencev v raziskavi je zagotovila Zveza slovenske podeželske mladine. Od leta 2019 so se kontaktni podatki v glavnem pridobivali s pomočjo javno dostopnih podatkov na spletu, delno pa tudi po metodi snežne kepe.

Osrednja metoda zbiranja podatkov so bili polstrukturirani intervjuji. Osredotočali so se na razvoj kmetijstva v regiji, kmetijsko politiko in upravljanje kmetijskih gospodarstev v kontekstu preteklih, trenutnih in potencialnih sodelovalnih odnosov v družini, med kmeti, v lokalni skupnosti in verigi preskrbe s hrano. Pogovori so bili običajno opravljeni na domu oziroma na delovnem mestu sogovornikov. Trajali so od ure in pol do pet ur. V raziskavo je bilo vključenih 11 sadjarjev z osmih kmetij, saj sta bila v treh primerih v pogovor vključena dva člana družine. Intervjuji so bili izvedeni tudi s tremi kmetijskimi svetovalci, predstavnikom kmetijskega podjetja in novinarjem.

Poleg intervjujev so bili podatki pridobljeni z opazovanjem z udeležbo in neformalnimi pogovori, ključne ugotovitve pa so bile zabeležene v terenski dnevnik. Večina intervjujev je bila posneta in v celoti transkribirana. Zbrano kvalitativno gradivo je bilo analizirano s tematsko analizo. Analiza je temeljila na sistematičnem pregledu transkriptov, prepoznavanju ponavljajočih se vsebinskih vzorcev in oblikovanju tematskih sklopov, povezanih z raziskovalnim vprašanjem.

Sogovorniki so bili obveščeni o namenu raziskave, obdelavi in shranjevanju osebnih podatkov z obveščenim soglasjem, ki so ga prejeli v branje in podpis. Identiteta sogovornikov je prikrita, saj se v besedilu uporabljajo le opisni identifikatorji poklicnega statusa, starostnega obdobja in spola. Deli pogovorov, ki so razkrivali osebno identiteto posameznikov, so izpuščeni.

3 REZULTATI

3.1 Zgodovinski oris prekmurskega zadružništva v kmetijstvu

Na Slovenskem so se velike kreditne zadruge po nemškem vzoru začele oblikovati v drugi polovici 19. stoletja. Spodbujale so varčevanje in kmetom in obrtnikom omogočale kreditiranje po nizkih obrestnih merah, da so lažje premostili dedne in davčne obremenitve in obvladovali tržna tveganja in izgube dohodkov zaradi ugašanja prevoznništva in domačih obrti. V prvih letih 20. stoletja je zaradi delovanja Janeza Evangelista Kreka, začetnika krščanskega socialnega gibanja na Slovenskem, začelo naraščati število majhnih zadrug Raiffeisenovega tipa, ki so temeljile na solidarnem in neomejenem jamstvu članstva. Do opisanega razvoja zadružništva je prišlo v slovenskih deželah, ki so spadale pod avstrijski del Avstro-Ogrske. Na ogrskem delu, ki je vključeval Prekmurje, je razvoj zadružništva potekal drugače in počasneje, saj je bila večina kmetijske zemlje še v rokah zemljiške gospode. Do prve svetovne vojne so na soboškem in lendavskem območju nastajali predvsem denarni zavodi, ki so delovali kot delničarske družbe (Kuzmič, 1993; Keršovan, 1964a).

Na Slovenskem se je zadružništvo ohranilo in razvijalo tudi po prvi svetovni vojni, ko je nastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Z zakasnitvijo so se velike hranilnice, posojilnice, krajevne gospodarske zadruge, kmetijske zadruge in društva oblikovali tudi v severovzhodnem delu Slovenije (Kuzmič, 1993). Na omenjenem območju je bil gospodarski razvoj počasen in zapostavljen, prebivalstvo pa je bilo obubožano. V 30. letih prejšnjega stoletja so se ekonomske razmere zaradi svetovne gospodarske krize še poslabšale, pomembno vlogo pri blaženju njihovih negativnih učinkov pa je imelo zadružništvo, ki se je postopno razvijalo in krepilo (Keršovan, 1964b). Po pripovedovanju sogovornika je bilo v obdobju med obema svetovnima vojnama v Prekmurju razvito tudi sadjarstvo. Navedel je, da je letna pridelava jabolk znašala 20.000 ton in so se v vagonih vozila v Avstrijo.

Po drugi svetovni vojni je socialistična oblast obstoječe zadruge reorganizirala ali ukinila. Po sovjetskem vzoru je začela uveljavljati zadruge kot temeljno lastninsko obliko, ki bi kot prostovoljne organizacije delovnega ljudstva skrbele za gospodarski razvoj kmetijstva, obrtništva in organiziranje. Osnovna tipa sta bila kmetijska delovna zadruga, v katero naj bi kmetje vložili zemljo brez ohišja, delovno živino, inventar in druga sredstva, in splošna kmetijska zadruga, ki naj bi se ukvarjala z lastno pridelavo, skupno nabavo in prodajo, predelavo, gozdarstvom in drugimi storitvami za potrebe članstva (Avsec, 2023 in 2018).

Po statističnih podatkih Okrajne zadrुžne zveze Murska Sobota (1956) je bilo v Pomurju leta 1954 91 splošnih kmetijskih zadrug in ena kmetijska delovna zadruga v Prlekiji. Intervjuvani novinar je povedal, da so splošne kmetijske zadruge v severovzhodni Sloveniji delovale avtonomno in da so bile deloma specializirane. Omenil je martijansko, v kateri so razvijali semenarstvo, in petrovsko, kjer so se osredotočili na sadjarstvo in izvažali jabolka v Francijo.

V drugi polovici 50. let in v začetku 60. let 20. stoletja so zadruge ustanovljale podjetja in obrate, hkrati pa je uveljavljanje samoupravljanja postopoma zabrisalo posebnosti zadrug. Razvoj je težil k ustanavljanju velikih družbenih kmetijskih podjetij (Avsec, 2023; Kovačič Peršin, 2023; Avsec, 2018). V Prekmurju je tako podjetje nastalo leta 1962. Imenovalo se je Kmetijski kombinat Pomurka, kasneje (SOZD) ABC Pomurka Murska Sobota (Lorenčič, 2019). Slednja je združevala skoraj vse lokalne kmetijske in živilskopredelovalne organizacije, od Kmetijskih gospodarstev Rakičan in Lendava, Kmetijske zadruge Panonka, Tovarne sladkorja Ormož do Pomurskih mlekarn, Pomurke mesne industrije in trgovinske organizacije Potrošnik; pod njenim okriljem je bilo tudi nekaj delovnih organizacij zunaj regije, kot je bil TOZD Žičnice Kranjska Gora, je razložil starejši sadjar. Nekdanja zaposlena v Kmetijski zadrugi Panonka sta povedala, da je bila zadruga uspešna pri obuditvi vinogradništva in proizvodnji sadnih sadik, podlag in jabolk, ki so jih izvažali tudi v Nemčijo.

Kmalu po osamosvojitvi Slovenije, leta 1992, je prišlo do spremembe zakonodaje, ki je ponovno uvedla načela klasičnega zadrुžništva, kot so prostovoljno, samoorganizirano, odprto in solidarno članstvo in demokratično upravljanje zadrug. Prehod s socialističnega na klasično zadrुžništvo je bil po mnenju Erjavca in Kožarjeve (2021) le delno uspešen. Poudarila sta, da so se ekonomsko šibkejšje zadruge reševale s prodajo deležev v živilskopredelovalni industriji, medtem ko je večina vertikalno povezanih agroživilskih verig s privatizacijo razpadla na posamezna podjetja. Tudi posamezni gospodarski elementi ABC Pomurke so se prestrukturirali in ohranili (na primer Mlinopek), drugi pa so v različnih obdobjih samostojne države doživeli likvidacijo, prisilno poravnavo ali stečaj. Med njimi sta bili tudi Kmetijska zadruga Panonka in Pomurska mlekarška zadruga, o propadih katerih je govorilo večje število sogovornikov.

Država že od začetka z različnimi ukrepi sofinancira vzpostavitev skupinskih oblik trženja in naložbe v skupno kmetijsko opremo in infrastrukturo, s čimer podpira tudi oblikovanje in delovanje zadrug. V zadnjih 20 letih je bilo v Prekmurju ustanovljeno manjše število specializiranih kmetijskih zadrug, kot so Kmetijsko turistična zadruga Žitek, Skupina vrtovi panonski in Pomurska ekološka zadruga. Slednja je za namen skupnega trženja proizvodov ustanovila tudi organizacijo proizvajalcev, edino v Prekmurju in eno od 66 trenutno priznanih skupin in

organizacij proizvajalcev v Sloveniji. Skupno načrtovanje proizvodnje, dobave in trženja kmetijskih proizvodov po sektorjih se je v slovenskem kmetijstvu v obliki skupin in organizacij proizvajalcev, ki delujejo po združni zakonodaji in sorodnih načelih, začelo spodbujati v obdobju pogajanj Slovenije za vstop v Evropsko unijo. Od leta 2004, ko je Slovenija postala članica Evropske unije, se ukrepi za skupine in organizacije proizvajalcev v različnih oblikah in obsegu vključujejo v posamezne programe razvoja podeželja v okviru Skupne kmetijske politike (MKM, 2026).

3.2 Primer novejšega združnega povezovanja: zgodba sadjarske zadruga

Po besedah vodje sadjarske proizvodnje v Kmetijski zadrugi Panonka je zadruga upravljala s 150 hektari jablan in nekaj več kot 30 hektari višenj. Letna proizvodnja sadnih sadik je znašala približno 200.000. »Predvsem tisti del okoli Krašča, tam je bilo par kmetij, ki so proizvajale za nas, za Panonko, sadike. So dobili ves material pa svoje delo so dali. To [je potekalo] na manjših površinah. Sploh manjše kmetije so s tem dobro zaslužile,« je pripovedoval inženir agronomije. Dodal je, da je bila na Hodošu drevesnica; letno so proizvedli 500.000 podlag, predvsem za jabolane, pri čemer so tesno sodelovali z nizozemskimi strokovnjaki. »Prva šibka podlaga M9, klon 377 je bila [ustvarjena] v Sloveniji na Hodošu. Še danes se uporablja, pa je že dosti let [minilo]. Mi smo kar nekaj inovacij takrat uvedli v sadovnjakih. Pravim, da so se Avstrijci hodili sem učiti. [...] Prva fertigacija je bila narejena, gnojenje z namakanjem, vendar je potem s propadom Panonke to zamrlo.«

Po propadu zadruga v začetku 90. let prejšnjega stoletja so se njene kmetijske površine oddale v najem. Takrat je več sogovornikov sadjarsko proizvodnjo na kmetiji zagnalo ali okrepilo. K temu so jih spodbudili tudi lokalni kmetijski strokovnjaki oziroma dejstvo, ki ga je povzel novinar: »[To območje] ima s [sadjarskega] vidika eno specifiko, tako z mikroklimatskega kot pedološkega vidika. To je priznано. Tega ne govorim na pamet. To vem, ker sta stara inženirja v tistem [socialističnem] obdobju sodelovala z Nizozemci in so specialisti za sadje prišli sem in so rekli, da takšnega mikroklimata pa zemljišč s takšnimi pedološkimi značilnostmi [drugod] ne najdeš.«

Večina lokalnih pridelovalcev sadja se je leta 1998 povezala v zadrugo. Med njimi je bila ena pravna oseba in 20 fizičnih (AJPEŠ, 2026). V 13-letnem obdobju delovanja zadruga je bilo največje število članov približno 40, prihajali so iz Prekmurja, Prlekije in Štajerske. Glavna namena zadruga sta bila »skupna prodaja, skladiščenje«, kot je povedal eden izmed njenih ustanoviteljev. Drugi pa je opisal še več združnih aktivnosti: »Srečevali smo se mesečno ali pa dvakrat

mesečno na strokovnih srečanjih. Enkrat v enem sadovnjaku, enkrat v drugem. [...] Pa tudi škropiva, fitofarmaceutvska sredstva pa to smo nabavljali za vsakega, čisto strokovno, smo naredili program. Gnojila enako. Vzorce zemlje smo jemali.« Organizirali so tudi strokovne ekskurzije. Redno so obiskovali sejme in tujino, od sosednjih držav do Nizozemske. Leta 2002 je zadruga postala eden izmed osmih članov Združenja slovenskih kooperativ, ki je bilo aktivno v prvih letih po ustanovitvi, in si je prizadevalo za spremembo zadružne zakonodaje po zgledu Italije in Anglije, skupno promocijo, mednarodno mreženje in prenos dobrih praks iz tujine (Skledar, 2023).

Po besedah pridelovalca jabolk zagonskega kapitala za večje investicije zadruga ni imela dovolj. Kljub temu so v treh letih po ustanovitvi začeli graditi hladilnico, kasneje so kupili tudi stroj za razvrščanje sadja. V Puconcih je že obstajala starejša hladilnica, nekdanje premoženje Kmetijske zadruge Panonka, katere prodaja je predstavljala enega od virov financiranja nove zadružne hladilnice v bližini. O tem je pripovedoval tudi omenjeni sogovornik: »Stara hladilnica je bila prodana in to je bil prvi vložek za novo. Potem pa nekaj nepovratnih [državnih sredstev] pa nekaj kredita.« Starejši sadjar je dodal, da se je članom zadruge od prodanega kilograma jabolk odtegoval določen delež sredstev za odplačevanje posojila.

Nadaljnje dogajanje v povezavi s skladiščenjem in prodajo jabolk je bilo po mnenju predstavnika vodstva zadruge eden izmed ključnih dejavnikov za njen propad leta 2011:

»Ko smo mi postavili to hladilnico, se je pojavilo kar nekaj trgovcev [...], ki so ponujali denar za jabolka takoj. V naši zadružni hladilnici je pa bilo tako, da so se jabolka skladiščila, plačevalo pa po prodaji, po realizaciji. In to nekateri kmetije; seveda vsak si želi denar čim prej in trgovci so to izkoriščali pa so odkupili boljši del pridelka. Zdaj slabše je pa šlo v hladilnico. Hladilnica je dve leti, ko so kmetje ves pridelek dajali, živela dobro, je celo z dobičkom poslovala, vendar potem je bilo samo še neko tretjino pridelka prišlo v hladilnico, ostalo so prodali mimo in na ta način se ni dalo preživeti. [...] Vedno se je pri denarju konča pa začne. Če bi se kmetje dve leti še držali pravil, bi bilo kar v redu. Bi, mislim, da splavalo. [...] Zadruga je [tako] po petih, šestih letih začela životariti ravno zaradi te prodaje mimo. Zavest kmetov takrat še ni bila dovolj visoka, da bi vedeli, kaj pomeni lastna hladilnica. Zdaj vsi vejo, vemo, vendar je prepozno. Na žalost.«

Tudi nekateri ostali sadjarji so povedali, da je bila obvodna prodaja jabolk trgovcem problem: »Če bi se prav organizirali pa bi bili vsi kolikor toliko solidni.

Vsak je prodajal mimo zadruga. Če je lahko boljše prodal, je prodal mimo, tisto, česar ni mogel prodati, je prodal prek zadruga, in tako ni šlo.«

Članstvo je bilo mnjenja, da vodstvo ni sprejemalo dobrih poslovnih odločitev. »Ni bilo pravega vodstva. Mi smo zastonj v zadrugo prodali sadje, če ga pa naprej niso znali plasirati,« je razložil starejši kmet. Po besedah udeležencev v raziskavi sta bila problematična tako prodaja kot poplačilo pridelka. »Dosti članov je bilo in tisti, ki so bili bolj glavni, so svoje čim prej prodali. Ostalo je ostalo notri pa so vozili potem domov na koncu. Pa zagnilo je,« je pripovedoval sogovornik. Svojo izkušnjo iz zadnjih let obstoja zadruga je delil tudi eden izmed večjih sadjarjev med člani:

»Enega sem v Murski [Soboti] srečal pa mi pravi: 'Koliko si dobil denarja, so ti nakazali?' Pravim: 'Ne. Tebi so?' 'Ja, dobil sem' Jaz pa domov iz Murske, pogledam na računalnik, ni bilo. Takoj grem tja. Ko so me videli, so samo dol gledali, da imajo silo. 'Ne, ne. Oni so dobili plačano, mi pa ne. Kakšen način je to?' 'Ja, dobiš ti, zagotovo.' Jaz bi pa moral največ dobiti, to je bil ravno problem. 'Ja, pa eni imajo kredit pa to pa tisto.' 'Ja? To pa tako ne gre.' Potem sem pa fejest probleme napravil in potem sem drugi dan že dobil denar nakazan, tako da ... se je malo začelo.«

Več članov je povedalo, da v vodstvu ni bilo »pravih ljudi« in da so gledali na svoje žepe. Član enega izmed organov zadruga je povedal, da zadruga več let ni plačevala obveznega prispevka za članstvo v eni izmed krovnih gospodarskih organizacij in da so morali člani ob propadu poslovnega subjekta poravnati zaostalo članarino, poplačilu zamudnih obresti pa so se po pogajanjih izognili. Sadjarska zadruga je svoj poslovni račun zaprla leta 2011 (AJPES, 2026).

Sadjarji so izgubo denarja doživeli tudi v naslednjih letih. Večje število predvsem tržno usmerjenih sadjarjev je svoj pridelek v več zaporednih sezonah prodalo tujim trgovcem, ki so kupili oziroma najeli nekdanje zadrugaške proizvodne prostore in hladilnico. Eden izmed njih je bil Avstrijec in izkušnjo z njim je opisal starejši sadjar: »S tem iz Avstrije sva bila okrog 15. ure v hladilnici. Sva se pogovarjala, da bi prodali in za koliko. Pridem naslednje jutro, prostor prazen. Čez noč so vse pobrali in nič plačali.« »Potem je prevzel Nizozemec pa smo dali pa se je potem zaprla pa smo spet izgubili denar,« je pripovedovala sadjarka. Nekateri izmed sadjarjev so šli v tožbo. Svoje izkušnje in razmišljanje o tem je predstavil mladi prevzemnik kmetije: »Mislim, da je načrtno prišel sem, da nekaj zasluži, saj je odpeljal skoraj 80 ton prve klase jabolk, vrednih 25.000 evrov. Nismo dobili nič. Tožbo, vse smo dobili, Interpol ga je celo izsledil pa so ga dobili, prijeli, nima premoženja, minimalno pokojnino ima pa 250 evrov, ne more nič imeti.«

Zadnji kupec zadružne infrastrukture je bil Hrvat, ki je vzpostavil proizvodnjo sadne kaše in pireja, vendar je šlo njegovo podjetje v nekaj letih v stečaj. Kljub slabim izkušnjam s predhodnimi trgovci so bili sadjarji optimistični. »Mogoče pa bo,« je takrat razmišljala sadjarka. Prvo leto so sadjarji dobili plačilo za pridelek, mladi kmet pa je opisal, kako so nastali problemi v naslednji sezoni: »Drugo leto smo vzeli škropivo prek celega leta, v jesen smo plačali z jabolki, razlika je ostala kakšnih 1.000 evrov, to smo prenesli v naslednje leto, naslednje leto je bila pa suša velika pa smo mi imeli skoraj 140 ton jabolk pa isto nismo nič dobili plačano.« Njegov oče je pripovedoval: »Okoli 50.000 evrov nam dolgujejo propadli trgovci, ki nam niso izplačevali sadja. Bila je Panonka, potem [sadjarska zadruga], to je vse propadlo. Potem so prišli najemniki, ki smo jim prodali 50.000 evrov je dosti za tako majhno kmetijo.« Podobno izkušnjo je imel drugi sadjar: »Še najhujša zgodba je moja, jaz sem zgubil enkrat čisto cel pridelek. Ko mi ni plačal kupec 50.000 evrov. To se potem nabere. Ni enostavno preživeti to.«

3.3 Posledice propada zadruga in kasnejših oškodovanj za kulturo sodelovanja

Negativne izkušnje z zadružnim povezovanjem in neplačili trgovcev so imele dolgoročne posledice za razvoj kmetij, družinsko dinamiko in sodelovalno kulturo sadjarjev. Sadjarka je predstavila, kako je izguba finančnih sredstev vplivala na njihove investicijske odločitve: »Mi smo toliko denarja izgubili, da se pozna v okolici hiše. Nekje se [je] moral kazati manko, da si potem vlagal v kmetijo.« V dveh primerih so sogovorniki poročali, da so njihove odločitve za prodajo pridelka tujim trgovcem kot slabe označili družinski člani. »Pravi moja sestra: 'Pa zakaj mu prodaš? Zahtevaj plačilo vnaprej!'« je povedal prvi. Drugi, starejši kmet, pa je opisal, kako so dogodki spremenili odnose z mlajšo generacijo na kmetiji: »Kregamo se dosti [doma] zaradi tega. Mladi to prej opazijo. Sem naiven.«

Predstavljene izkušnje so vplivale tudi na pripravljenost za prihodnje zadružno povezovanje. Več udeležencev raziskave je poudarilo, da se v prihodnje ne bi več želeli povezovati v večjem obsegu. Mladi prevzemnik je povedal: »Mogoče bi kakšne višje cene dobili za količino, kakšen večji trg bi lahko oskrbovali, ampak nihče si ne upa [sodelovati].« Podobno je menil drug sogovornik: »Da bi se povezovali, da bi to neko povezovanje bilo v smislu, kot smo se mi povezovali v sadjarsko zadrugo, jaz te možnosti ne vidim. [...] Tega nikdar več ne bo, ker so slabe izkušnje. Pa niti se ne obnavljajo sadovnjaki.«

Kljub temu so udeleženci raziskave poudarili, da bi bilo zadružno povezovanje še vedno potrebno zaradi lažjega pogajanja o odkupnih cenah, skladiščenja

pridelka, organizacije prodaje, predelave in vključevanja v sistem javnih naročil. Hkrati pa so izpostavili več ovir za tovrstno skupinsko delovanje, med drugim tudi propadanje kmetij, ki zmanjšuje možnosti za tržno povezovanje v večjem obsegu. Zakonca, ki se še vedno ukvarjata s pridelavo sadja, sta pojasnila, da so že v času delovanja zadruga hladilnico v Puconcih stežka zapolnili. Preštela sta, da od ustanovnih članov zadruga danes kmetuje še sedem ali osem oseb in da jih ima tržno usmerjeno proizvodnjo približno polovico. Po njunem mnenju to predstavlja premajhno kritično maso za pridelavo količin, ki bi omogočale uspešno prodajo pridelka in učinkovita pogajanja o odkupnih cenah z velikimi trgovskimi podjetji. Zaključila sta: »Že dosti sadjarjev je šlo stran. Čisto so se odpovedali, zato ker so videli, da ne morejo preživeti. Ni mogoče. Tako da ne vem, če bodo dolgo [tu] še sadjarji.«

Slovenija je neto uvoznica sadja, razmere na trgu z jabolki pa so močno odvisne od vremenskih razmer in globalnih političnih dogajanj. Leta 2014 je Rusija prepovedala uvoz kmetijskih proizvodov in hrane iz Evropske unije. Ta ukrep je močno prizadel Poljsko, največjo pridelovalko jabolk v Evropski uniji, ki je presežke pridelka začela prodajati na notranjem evropskem trgu po dumpinških cenah (Heric, 2023; Votek, 2019).

Položaj slovenskih sadjarjev sta dodatno poslabšali pozebi v letih 2016 in 2017, ki sta v Prekmurju in drugod po Sloveniji izrazito zmanjšali pridelek jabolk. Zaradi zmanjšane domače ponudbe so se poceni poljska jabolka dokončno uveljavila na slovenskem trgu (Zeilhofer, 2019). O nizkih odkupnih cenah priča podatek, ki ga je po besedah murskosoboškega kmetijskega svetovalca za sadjarstvo v članku povzel novinar Votek (2019), da je bila odkupna cena, ki jo je industrija ponujala za jabolka slabše kakovosti, višja od cene, ki so jo veliki trgovci ponujali za jabolka najvišje kakovosti. Podobno je razmere na trgu opisal sogovornik, ki prideluje izključno jabolka: »[Določen kupec] zahteva kvaliteto A+, se pravi boljše od prve kvalitete, cena je pa recimo za [sorto jabolk] idared okoli 15 centov za kilo. Lastna proizvodna cena je pa okoli 25 [centov] minimalno. In to je največji problem.« Poudaril je še, da so sadjarji »čisto prepuščeni trgu«, saj nimajo več organizacije, ki bi zastopala njihove interese. Svoj položaj v verigi preskrbe s hrano je ubesedil drug kmet: »Če daš, daš, če ne, pa ne.« S tem je opisal, da morajo pridelovalci sprejeti zahteve kupcev glede kakovosti pridelka, medtem ko na odkupne cene nimajo vpliva.

Po besedah sogovornikov odkupne cene jabolk v regiji v veliki meri določajo grosisti. Ti so predvsem po propadu stanovske zadruga in izkušnjah z goljufijami tujih trgovcev okrepili svoj položaj na trgu, saj so jih kmetje prepoznali kot zanesljive poslovne partnerje. Mladi kmet je o grosistični prodaji povedal: »Malo

slabša cena je mogoče za par centov, je pa sigurna.« Svojo odločitev, zakaj daje prednost zanesljivemu plačilu pred višjimi obljubljenimi zasluži in pobudami za novo organiziranje proizvajalcev, je podrobneje opisala sadjarka:

»[J]e bilo združevanje pa zadruga pa vse pa vse je šlo cugrunt. Pa si ostal brez vsega. Sem rekla, oni lahko ustanovijo organizacijo proizvajalcev, vzamejo, plačajo in potem, kaj delajo s tem, mene ne briga. Tako kot ta grosist, ki pride. Ja, ponudi nizke cene, mizerne, ampak plača in gre in mene ne briga. Pravijo: 'On petkrat zasluži.' Ja, res, lahko tudi šestkrat zasluži na tem, mene ne briga. Jaz vem, če bo zaslužil, se bo drugo leto vrnil, če je resen, če pa ne bo zaslužil, pa se ne bo vrnil. Ampak jaz sem vseeno dobila plačano.«

Ker odkupne cene pogosto ne pokrijejo proizvodnih stroškov, si sadjarji čim več pridelka prizadevajo prodati brez posrednikov. Eden izmed kmetov je o prodaji na domačem dvorišču povedal: »Ja, to se pa iz leta v leto dviguje. To nas ven vleče. Če tega ne bi bilo, bi bilo težko preživeti. Povprečno dobimo 25 centov [na kilogram] za prvi klas jabolk. Stroški so pa ogromni. Plus tega bi moral po 15 letih že narediti nov nasad in tega ni. Ampak vztrajamo. Kjer je veselje, je pot, pravijo.«

Po koncu zadružništva in stečaju zadnjega podjetja iz tujine, ki je izdelovalo sadno kašo in pire, so se kmetje na trgu »prebijali kot individualisti«, kot se je izrazila sadjarka. To je po besedah njegovega soseda delno vplivalo tudi na njihovo sodelovalno kulturo: »Sadjarske kmetije super sodelujemo; si pomagamo s stroji, vse mogoče. Ko se sadi, ko se trasira sadovnjake, to si res pomagamo. To ni problem. Problem je, čim se govori o prodaji, je pa več ali manj konec sodelovanja. Sedaj si je vsak naredil neke svoje prodajne kanale in se [jih] boji izgubiti, ni enostavno.«

Nadalje je opozoril, da so možnosti neposredne prodaje, na primer doma, na tržnici ali spletu, omejene, češ da je primerna predvsem za manjše količine pridelka in ne more predstavljati rešitve za vse pridelovalce: »Večina sadjarjev je zelo zmanjšala površine in prodajajo v glavnem lokalno. Tega vsi ne moremo narediti pri taki proizvodnji, če bomo vsi na domačem trgu nekje, na tržnici, bo enostavno preveč.« Nadaljeval je: »Velikost moje kmetije je prevelika, da bi prodajal pridelke čisto sam, pa premajhna, da bi nekaj na trgu lahko pomenil. In takih kmetij je kar nekaj in smo vsi na nekem razpotju, kaj sploh narediti.«

Kot eno ključnih rešitev za tovrstne pridelovalce in njihov negotov oziroma šibek položaj v verigah vrednosti preskrbe s hrano Strateški načrt Skupne kmetijske politike 2023–2027 za Slovenijo navaja povezovanje v skupine proizvajalcev, organizacije proizvajalcev in zadruga. S povezovanjem naj bi

pridelovalci pridobili večjo pogajalsko moč, izboljšali ekonomsko stabilnost in okrepili konkurenčnost. Hkrati strateški načrt poudarja, da mora povezovanje temeljiti na prostovoljnosti in pobudi pridelovalcev (MKGP, 2026). Poseben poudarek je namenjen sektorju sadja in zelenjave, saj lahko priznane organizacije proizvajalcev v programskem obdobju 2023–2027 prvič po vstopu Slovenije v Evropsko unijo izvajajo sektorske (pod)intervencije na podlagi pravne podlage prvega stebra Skupne kmetijske politike. S tem je priznanim organizacijam proizvajalcev v sektorju sadja in zelenjave omogočeno financiranje operativnih programov za načrtovanje in prilagajanje proizvodnje, trženje, naložbe, raziskave in druge aktivnosti za krepitev konkurenčnosti in odpornosti (AKTRP, 2025). Predstavnik lokalne izpostave Kmetijsko-gozdarske zbornice Slovenije je povedal, da kmete spodbujajo k povezovanju. »Mi kot institucija smo dali še in še pobud za povezovanje ljudi, ker tudi država to financira prek programov organizacije pridelovalcev. To ne moremo nič zrihtati, da bi trije kmetje med sabo sodelovali, ker so vsi nekaj skregani, nevoščljivosti so,« je pripovedoval.

Kmet, ki poleg jabolk prideluje tudi druge sadne vrste, je povedal, da se o ustanovitvi organizacije proizvajalcev v sadjarstvu na ravni Slovenije govori že več let. Predstavil je svoj pogled, zakaj do njenega oblikovanja ne pride: »Ni interesa za to, ker ti veliki kupci nočejo tega. Ker vedo, če bi skupaj stopili, ne bi bilo tistega dohodka. In vsak gleda za svoj dohodek. Ni tistega interesa, da bi nekaj skupaj naredili. [...] Eno zgodbo. Vsak je samo zase vztrajen.« Na vprašanje, ali po njegovem mnenju vseeno obstaja možnost za nastanek nacionalne organizacije proizvajalcev v sadjarstvu, je odgovoril: »Ne. Ne. Ne, ne. Jaz [možnost] vidim samo [v prodaji na domu].« Redki drugi so bili manj odklonilni in so izrazili pripravljenost na ponovno tržno sodelovanje, če bi prišel »dober človek« – pošten in delaven koordinator povezovanja in prodaje. Razloge za odsotnost takšnih pobudnikov in šibko organiziranost pridelovalcev je pojasnil tudi novinar:

»Pa veste, v čem je problem? Problem je v tem, ker nihče z njimi ne dela. Vi imate na ravni svetovalne službe vse specialiste – za ekonomiko, za davkarstvo, za knjigovodstvo – recimo za združni model pa tega ni niti na fakultetah. Za združni model, da bi ga nekdo razdelal, ta fundament, pa jih v to prepričal pa postopno začel vzpostavljati, s tem se pa ne ukvarja nihče. Pa zdaj sorazmerno ta mlada delovna sila, to vseeno vidite, da so izobraženi, da imajo vsaj šesto stopnjo izobrazbe, ampak z ... Imate akademijo agrarne ekonomike, vse jim predavajo, o organiziranosti proizvodnje pa povezovanju proizvajalcev pa ne.«

Zaključil je, da je posledica tega tudi, da se subvencije za povečanje stopnje samooskrbe v Sloveniji namesto h kmetom vse bolj stekajo k velikim pridelovalcem in trgovcem. To je nakazala tudi terenska raziskava.

Večji del obdobja opravljanja terenskega dela sta potekala pogajanje in usklajevanje Programa razvoja podeželja 2023–2027. Intervjuvani kmetje so bili delno že seznanjeni, da bodo upravičenci do določenih sektorskih intervencij organizacije in skupine proizvajalcev. Medtem ko so bili mnenja, da organizacij proizvajalcev ne bodo oblikovali, je predstavnik kmetijskega podjetja povedal, da je aktivno vključen v načrtovanje Skupne kmetijske politike in da namerava njihova gospodarska družba v pol leta ustanoviti najmanj eno organizacijo proizvajalcev: »Prašičerejsko absolutno, mogoče tudi poljedelsko, za žita in za vrtnarstvo.«

4 RAZPRAVA

V Prekmurju klasično zadružništvo ni imelo take zgodovinske kontinuitete in politične veljave kot v drugih delih Slovenije, kjer je od konca 19. stoletja do sredine 20. stoletja utrjevalo socialni položaj kmetov (Avsec, 2023 in 2018). Kolektivni spomin Prekmurcev na zadružništvo je bil zato v večji meri povezan s hierarhičnimi razmerji moči in politično organiziranimi oblikami sodelovanja, značilnimi za socialistični model kooperacije med zadrugami in kmeti. V tem smislu je sadjarska zadruga predstavljala pomemben prelom. Kmetje so se prvič samoorganizirali in prevzeli odgovornost za poslovanje skupnega gospodarskega subjekta. Njihove naloge so obsegale nakup repromateriala, zagotavljanje, promocijo in prodajo pridelka, dogovarjanje o odkupnih cenah, strokovno povezovanje in usposabljanje. Takšna prerazporeditev odgovornosti je pomenila bistveno drugačne zahteve do članov, kot so jih poznali iz prejšnjih in tudi današnjih oblik zadružnega povezovanja, kjer med kmeti in večjimi kmetijskimi zadrugami veljajo pogodbeni odnosi.

Narotzkyjeva (2015) je opozorila, da lahko kopičenje odgovornosti posameznikov v razmerah tržnega gospodarstva vodi v številne odnosne napetosti in protislovne situacije. Mednje bi lahko uvrstili tudi ravnanje nekaterih sadjarjev, ki so kljub samoiniciativnosti pri vzpostavljanju zadruga in formalnemu prevzemanju odgovornosti za njeno uspešno delovanje najboljši pridelek prodali mimo nje. Takšno ravnanje je bilo z vidika ekonomike posamezne kmetije razumljivo, a je vplivalo na sposobnost zadruga, da kot skupni gospodarski subjekt uresničuje interese svojih članov. Tudi z ekonomističnega vidika povezovanja v kmetijstvu je takšno ravnanje protislovno, saj izhaja iz predpostavke, da spoštovanje skupnih pravil in delovanje za skupno dobro dolgoročno izboljšujeta ekonomski in družbeni položaj tako posamezne kmetije kot skupine proizvajalcev in skupnosti.

Pristop moralne ekonomije ponuja drugačno razlago takšnih ravnanj. Kot pojasnjuje Sayer (2011), ljudje ne delujejo zgolj na podlagi subjektivnih preferenc ali družbenih pravil in konvencij, ampak tudi na podlagi presoje zmožnosti za razcvet in občutljivosti za škodo in trpljenje. Delujejo z zavestjo o posledicah za lastno blaginjo in dobro počutje ljudi, za katere jim je mar. Ravnanja kmetov, ki so hkrati sodelovali z zadrugo in del pridelka prodajali mimo nje, lahko razumemo kot delovanje za boljšo prihodnost v smislu pridobivanja virov in spoštovanja zaradi povečanja kapitalske in razvojne zmožnosti družinske kmetije in kot varovalo pred (morebitno) izgubo dohodka, ko so ocenili poslovne sposobnosti združenega vodstva kot nezanesljive in škodljive, proti koncu delovanja zadruge pa tudi nepravilne. Pristop moralne ekonomije tako pokaže, da obvodne prodaje pridelka ni mogoče razumeti zgolj kot odstopanje od pravil kolektivnega delovanja ali kot izraz individualnega ekonomskega interesa, temveč kot moralno odločitev, oblikovano v razmerah načetega zaupanja in negotovosti kapitalističnega tržnega sistema.

Zaradi izgube večjih količin denarja v daljšem časovnem obdobju in pri večjem številu kmetov so imeli dogodki, povezani s trgovci iz tujine, odločilne posledice za njihovo dobro počutje in kulturo sodelovanja. Zaporedne finančne izgube so zmanjšale njihov ugled v družini in lokalni skupnosti, hkrati pa je stabilen in gotov dohodek postal ena njihovih osrednjih vrednot. V prizadevanju za ekonomsko stabilnost so povečali prodajo pridelkov grosistom in potrošnikom. Medtem ko lahko pri prodaji na domu sami oblikujejo prodajne cene, pri prodaji grosistom nimajo vpliva ne na odkupne cene ne na kakovostne zahteve; njihov položaj v odnosu do domačih trgovcev je torej izrazito podrejen.

Opisane tržne razmere doživljajo kot zelo težke. Na eni strani jih sprejemajo, saj jim zagotavljajo določeno mero ekonomske varnosti, po drugi strani pa se proti njim borijo s prodajo pridelka na domu. Posledično na majhnem območju tekmujejo za iste kupce in so drug drugemu vedno večja konkurenca. Takšno ravnanje je skladno z ugotovitvijo Narotzkyjeve in Puscedduja (2020), da lahko naraščajoče neskladje med negotovimi načini preživljanja, podaljšano odvisnostjo in omejenimi možnostmi za uresničevanje lastne vrednosti na eni strani in prevladujočo neoliberalno ideologijo individualne avtonomije in uspešnega podjetništva na drugi strani prispeva k oblikovanju negotovega kmečkega razreda brez samospoštovanja in zmožnosti za kolektivni boj. Zaključimo lahko, da so individualizacija ekonomskih strategij, podrejenost in ranljivost v verigi preskrbe s hrano v kombinaciji s finančnimi izgubami in neuspešnim skupinskim delovanjem po osamosvojitvi Slovenije spremenili strategije preživetja prekmurskih sadjarjev in njihov občutek družbene vrednosti (prim. Schwaller in sod., 2020).

Kmetje, vključeni v terensko raziskavo, že imajo moralne izkušnje s samoorganiziranim povezovanjem, ki ga danes s finančnimi spodbudami promovirajo oblikovalci politik. Dogodki in odnosi med kmeti, ki so pripeljali do propada sadjarske zadruge, niso zgolj vir medsebojnega nezaupanja, ampak so povezani tudi z moralnimi občutki zamere, izdaje in nespoštovanja. Ker v lokalnem okolju ni drugih potencialnih partnerjev, hkrati pa sta za uspešno tržno sodelovanje ključni kritična masa pridelka in pogajalska moč pri določanju cen, se ob morebitnem ponovnem povezovanju odpira vprašanje, ali bi bili kmetje znova pripravljeni sodelovati z akterji, katerih dejanja so enkrat že negativno vplivala na njihovo dobro počutje, družinsko blaginjo in ekonomsko stabilnost kmetij.

Negativno vrednotenje povezovanja v organizacije proizvajalcev izhaja še iz drugih razlogov. Terenska raziskava je pokazala, da k temu prispeva tudi presoja kmetov, da je uspešno povezovanje v obstoječih razmerjih verige preskrbe s hrano zelo omejeno oziroma celo nemogoče, saj menijo, da močnejši akterji v verigi preskrbe s hrano njihovo povezovanje zavirajo zaradi ohranjanja razmerij moči. Hkrati je pokazala, da občutek nezmožnosti izboljšanja ekonomskega položaja v verigi preskrbe s hrano ne izhaja zgolj iz odnosov med akterji v agroživilstvu, temveč tudi iz širših institucionalnih pogojev sodelovanja. Podobno kot ugotavljata Erjavec in Kožarjeva (2021), so tudi izjave sogovornikov razkrile, da državne finančne podpore za tržno sodelovanje in informacije o spremembah pogojev za njihovo dodelitev pogostejše dosežejo dobro organizirane pridelovalce, vključno z velikimi kmetijskimi podjetji. Ker imajo slednja boljši dostop do finančnih virov in informacij, lahko proizvodnjo organizirajo hitreje in učinkoviteje kot srednje veliki in majhni kmetje, ki naj bi sicer bili primarni prejemniki teh ukrepov. Ambivalentnost v zasnovi in izvajanju ukrepov kmetijske politike na področju sodelovanja tako ohranja in pogloblja obstoječa razmerja moči v verigi preskrbe s hrano.

Trdimo lahko, da ima razporeditev javnih sredstev, ki ohranja in pogloblja obstoječa razmerja moči, tako ekonomske kot moralne učinke na življenje kmetov in njihovo sodelovanje. Takšne razmere ohranjajo šibko pogajalsko moč kmetov, neenak dostop do virov in posledično vse bolj omejujejo njihove možnosti za uspešno tržno povezovanje. Hkrati utrjujejo moralne presoje, da so pogoji za sodelovanje nepravični, povezovanje pa tvegano, nesmiselno ali celo nemogoče. Zaradi prepletanja teh ekonomskih in moralnih učinkov se kmetje ne le vse težje povezujejo, temveč tudi vse manj vidijo smisel v ponovnem povezovanju. To je v protislovju s pričakovanji države, da se bodo kmetje sami organizirali, vzpostavili in dolgoročno ohranjali sodelovanje v okviru organizacij proizvajalcev. Z moralno normo, da so kmetje za izboljšanje

svojega položaja v verigi preskrbe s hrano odgovorni predvsem sami, oblikovalci politik odgovornost za preseganje strukturnih ovir prenašajo na kmete in hkrati zanikajo lastno vlogo pri njihovem odpravljanju, namesto da bi z ukrepi ustvarjali pogoje za spreminjanje razmerij moči in sodelovalnih praks v verigi preskrbe s hrano.

5 ZAKLJUČEK

Prekmurski sadjarji so po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 iskali, preizkušali in vrednotili različne načine ekonomskega delovanja v kapitalističnem tržnem sistemu. Sčasoma so se možnosti izbire kupcev pridelka močno zmanjšale, odgovornosti kmetov do trgovcev pa povečale. Postopne spremembe v sodelovalni kulturi, kmetijskih in drugih politikah in zaostrovanje tržnih razmer so preoblikovali in prerazporedili polja odgovornosti in moči med akterji v kmetijskem sektorju. Kmetje so se znašli v podrejenem položaju, kar ponazarjajo zahteve trgovcev po visoki kakovosti pridelka ob nizkih odkupnih cenah, na katere sami nimajo vpliva. Za izboljšanje položaja kmetov v verigi preskrbe s hrano kmetijski svetovalci, raziskovalci in oblikovalci politik promovirajo organizacije proizvajalcev, pri čemer pogosto spregledajo normative razsežnosti ekonomskih aktivnosti in odnosov.

Raziskovanje vsakdanjih vrednotenj sodelovanja kot (ne)mogočega in (ne) smiselnega v kontekstu etičnih implikacij ekonomskih odnosov za dobro počutje posameznikov in njihovih bližnjih ponuja nova spoznanja o ovirah za oblikovanje in uspešnost tržnega sodelovanja kmetov. Namesto da bi te ovire razumeli zgolj kot posledico pomanjkanja zaupanja ali nepripravljenosti kmetov za povezovanje, raziskava pokaže, kako so te povezane z njihovimi moralnimi izkušnjami, sodbami, občutji in širšimi razmerji moči v agroživilstvu. S tem problematizira razumevanje tržnega sodelovanja kot ukrepa, ki je sam po sebi pozitiven za dobro počutje kmetov, njihovih družin in širših skupnosti. Institucionalna zasnova in izvajanje ukrepov sodelovanja imata namreč moralne implikacije za vsakdanje življenje ljudi, ki ukrepe tudi na podlagi moralnih presoj sprejemajo, zavračajo, udejanjajo ali opuščajo.

Zahvala

Poglavje je nastalo v sklopu programa usposabljanja mladih raziskovalcev temeljnih raziskovalnih projektov Spremembe v kmetijstvu skozi oči in telesa kmetov (J6-2577) in Glasovi zaupnikov: Raziskovanje dobrega počutja kmetov in delavcev v kmetijstvu skozi njihova zaupanja vredna omrežja (J6-70212) in

raziskovalnih programov Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347) in Raziskave o duševnih stiskah in dobrem počutju (P5-0439), ki jih je oziroma jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Agencija za kmetijske trge in razvoj podeželja. 2025. Dostopno na: <https://www.gov.si/zbirke/storitve/intervencije-v-sektorju-sadja-in-zelenjave-iz-strateskega-nacrta-skupne-kmetijske-politike-2023-2027/> (citirano 17. 7. 2026).
- Agencija Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve. Iskalnik po poslovnih subjektih. 2026. Dostopno na: <https://www.ajpes.si/> (citirano 15. 7. 2026).
- Amblard L. Collective action as a tool for agri-environmental policy implementation: the case of diffuse pollution control in European rural areas. *J Environ Manag.* 2021; 280: 111845. Doi: 10.1016/j.jenvman.2020.111845.
- Avsec F. Zadruga na Slovenskem: kratek zgodovinski oris. *Časopis za kritiko znanosti.* 2018; 46(271): 104–116.
- Avsec F. Razvoj zadružnega prava na Slovenskem. V: Šoster G, Štuhec A, Petrovar S, Šogorič M, ur. *Zadružništvo na Slovenskem: med preteklostjo in izzivi sedanjosti*. 1. izd. Križevci: SKZ Ljutomer; 2023: 11–41.
- Candemir A, Duvalaix S, Latruffe L. Agricultural cooperatives and farm sustainability: a literature review. *J Econ Surv.* 2021; 35(4): 1118–1144. Doi: 10.1111/joes.12417.
- Colombo S, Perujo-Villanueva M. Analysis of the spatial relationship between small olive farms to increase their competitiveness through cooperation. *Land Use Policy.* 2017; 63: 226–235. Doi: 10.1016/j.landusepol.2017.01.032.
- Erjavec E, Juvančič L, Rac I, Dešnik S. Agriculture-based development strategies for areas hit by economic crisis (Slovenia): case study SI-3. Developing innovative and participatory approaches for PG/ESS delivery (WP4): case study reports - Step 1-2; 2016: 1–24.
- Erjavec E, Kožar M. Politično-ekonomski pogled na 30 let slovenske kmetijske politike: od reform do stagnacije. V: Darovec D, Rupel D, ur. *30 let slovenske države*. 1. izd. Koper: Založba Annales; 2021: 225–248.
- Heric D. Nujne spremembe za večjo samooskrbo s sadjem. 2023. Dostopno na: <https://dragicaheric.kmeckiglas.com/nujne-spremembe-za-vecjo-samooskrbo-s-sadjem/> (citirano 17. 7. 2026).
- Höhler J, Kühl R. Position and performance of farmer cooperatives in the food supply chain of the EU-27. *Ann Public Coop Econ.* 2014; 85(4): 579–595. Doi: 10.1111/apce.12052.
- Keršovan FG. Murskosoboške banke v preteklosti: spomini. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino.* 1964a; 12(2): 105–110.
- Keršovan FG. Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino.* 1964b; 12(3): 169–184.

- Kovačič Peršin P. Gosarjev pogled na zadružništvo. V: Šoster G, Štuhec A, Petrovar S, Šogorič M, ur. *Zadružništvo na Slovenskem: med preteklostjo in izzivi sedanjosti*. 1. izd. Križevci: SKZ Ljutomer; 2023: 63–84.
- Kuzmič F, ur. *Bančništvo in hranilništvo v Pomurju*. 1. izd. Murska Sobota: LB Pomurska banka, d. d.; 1993.
- Lorenčič A. Oris gospodarskega razvoja Prekmurja od priključitve do danes. V: Zwitter Ž, ur. »Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: povzetki. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; 2019: 67–69.
- Ministrstvo za kmetijstvo. Skupine in organizacije proizvajalcev v kmetijstvu. 2026. Dostopno na: <https://www.gov.si teme/skupine-in-organizacije-proizvajalcev/> (citirano 17. 7. 2026).
- Narotzky S. The payoff of love and the traffic of favours: reciprocity, social capital and the blurring of value realms in flexible capitalism. V: Kjaerulff J, ur. *Flexible capitalism: exchange and ambiguity at work*. 1st ed. New York, Oxford: Berghahn Books; 2015: 173–206.
- Narotzky S. Introduction: grassroots economics in Europe. V: Narotzky S, ur. *Grassroots economies: living with austerity in Southern Europe*. 1st ed. London: Pluto Press; 2020: 1–21.
- Narotzky S, Pusceddu AM. Social reproduction in times of crisis: inter-generational tensions in southern Europe. V: Narotzky S, ur. *Grassroots economies: living with austerity in Southern Europe*. 1st ed. London: Pluto Press; 2020: 143–170.
- Okrajna zadružna zveza Murska Sobota. *Kmetijsko zadružništvo v Pomurju*. 1. izd. Murska Sobota: Okrajna zadružna zveza Murska Sobota; 1956.
- Ostrom E. Collective action theory. V: Boix C, Stokes S, ur. *The Oxford handbook of comparative politics*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press; 2007: 186–208.
- Rac I, Juvančič L, Erjavec E. Stimulating collective action to preserve high nature value farming in post-transitional settings: a comparative analysis of three Slovenian social-ecological systems. *Nat Conserv*. 2020; 39: 87–111. Doi: 10.3897/natureconservation.39.51216.
- Riley M, Sangster H, Smith H, Chiverrell R, Boyle J. Will farmers work together for conservation?: The potential limits of farmers' cooperation in agri-environment measures. *Land Use Policy*. 2018; 70: 635–646. Doi: 10.1016/j.landusepol.2017.10.049.
- Sayer A. Moral economy and political economy. *Stud Political Econ*. 2000; 61(1): 79–103. Doi: 10.1080/19187033.2000.11675254.
- Sayer A. Moral economy as critique. *New Political Econ*. 2007; 12(2): 261–270. Doi: 10.1080/13563460701303008.
- Sayer A. *Why things matter to people: social science, values and ethical life*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press; 2011.
- Schwaller C, Perl G, Kehr J. Valuation struggles: rethinking the economy in times of crisis: a conversation with Susana Narotzky, Patrícia Matos, and Antonio Maria Pusceddu. *Tsantsa*. 2020; 25: 175–186. Doi: 10.36950/tsantsa.2020.025.18.
- Skledar P. *Kooperativ – podjetniška priložnost za Slovenijo*. 2023. Dostopno na: <http://www.podjetnik.si/clanek/kooperativ-podjetni%C5%A1ka-prilo%C5%BEnost-za-slovenijo-20031001> (citirano 17. 7. 2026).

Strateški načrt skupne kmetijske politike 2023–2027 za Slovenijo. Različica 5.1. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano; 2026. Dostopno na: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKGP/PROJEKTI/SKUPNA-KMETIJSKA-POLITIKA/SN-SKP-2023-2027/SN-2023-2027/4-sprememba-SN/4.-sprememba-SN-2023-2027.pdf> (citirano 16. 7. 2026).

Valentinov V. Why are cooperatives important in agriculture?: An organizational economics perspective. *J Institutional Econ.* 2007; 3(1): 55–69. Doi: 10.1017/S1744137406000555.

Votek J. Odkupne cene jabolk »beda«. 2019. Dostopno na: <https://svet24.si/novice/gospodarstvo/odkupne-cene-jabolk-beda-738290> (citirano 17. 7. 2026).

Westerink J, Jongeneel R, Polman N, Prager K, Franks J, Dupraz P, et al. Collaborative governance arrangements to deliver spatially coordinated agri-environmental management. *Land Use Policy.* 2017; 69: 176–192. Doi: 10.1016/j.landusepol.2017.09.002.

Wynne-Jones S. Understanding farmer co-operation: exploring practices of social relatedness and emergent affects. *J Rural Stud.* 2017; 53: 259–268. Doi: 10.1016/j.jrurstud.2017.02.012.

Zeilhofer N. Uvoz jabolk: Informacija (IN). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Raziskovalno-dokumentacijski sektor; 2019. Dostopno na: https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2019/Uvoz_jabolk.pdf (citirano 17. 7. 2026).

Foto: Danilo Lah

pro
mno
POLIA
MOŇI

omra
POLIJA
MOČI

ZRC SAZU

ZSPM
zveža slovenske
podeželske mladine

ZAVOD
ZRNO

